

Cseh Tamás a Bakonyban hozta létre azt az indiántábort, amely a mai napig létezik. A bakonybéli indiánközösség története a hatvanas évekre nyúlik vissza, indiánt játszani pedig akkor az elnyomó rendszer alóli kibúvást jelentette.

48 Urbán Csilla

RÉGI, VÉRESEBB ISMERŐS – GAZDAG GABB TÁJBAN

James Fenimore Cooper:

Az utolsó mohikán

konvenciók által meghatározott élet hátrahagyását és a szabadság egy formáját jelentette.

Azt, hogy milyen is egy indián, akkor már több mint száz éve Cooper Magyarországon *Nagy indiánkönyv*ként is ismert Bőrharisnya-sorozatából és Karl May Winnetou-regényeiből tudhatták a magyar olvasók: a jó indián bátor, becsületes, önkontrollt gyakorol, együtt él a természettel és ösztönös igazságosság vezérli, ha pedig megdöbben, a korai kiadások szerint azt mondja, hogy „ugh” vagy „hugh”, a későbbiekben azt, hogy „uff”. A magyar olvasó együttérezhetett a földjüket fokozatosan elvesztő indiánokkal, akik rá vannak kényszerítve, hogy túlélésük érdekében szövetséget kössenek gyarmatosítóikkal. Nemcsak Magyarországon, hanem a Szovjetunióban is népszerűek voltak Cooper regényei és habár szerzőjük amerikai, a rezsím ideológiájába beleférhetett, hiszen a regényekben nemcsak rabszolgotartóként tűnnek fel az amerikai szereplők, hanem rasszisták is.

Cooper regényei azonban hiába voltak népszerűek, az olvasók nem az eredeti szöveget tartották a kezükben, hanem egy fiataloknak átdolgozott változatot – és ez igaz jórészt minden magyar kiadásra. *Az utolsó mohikán* eredeti nyelven 1826-ban jelent meg, magyarul először 1847-ben adták ki Vachott Sándorné átdolgozásában, majd Mikes Lajos, Szinnai Tivadar, Honti Rezső és Réz Ádám fordította-szerkesztette a kötetet (Ebben a szövegben, amikor átdolgozott kiadásra hivatkozom, a Réz Ádám-féle fordítást értem alatta). A történetek átdolgozása egyébként nem magyar jelenség, más idegennyelvű kiadásokat is meghúztak és olyan szövegeként közöltek, ami leginkább a ma divatos *young adult* műfajnak felel meg. Így ugyan nemzetközileg hatalmas népszerűségre tettek szert ezek a könyvek, az amerikai identitás

Lazábban, de ide köthető, hogy a szocializmus idején létezett szubkultúra egyik ikonikus csoportosulása, a rendszerellenes, a rendőrség figyelmét is felkeltő Nagyfa galeri egyik ismert tagja, Fogarasi András Indián néven vált ismertté. Mindkét jelenség kapcsán az indián alakja a társadalomból való kilépést, a

és történelem regényei mélységüket veszítették. A Bőrharisnya-sorozat (*Vadölő, Az utolsó mohikán, Nyomkereső, Bőrharisnya, A préri*) legismertebb és legvéresebb darabja viszont idén megjelent teljes kiadásban Gy. Horváth László fordításában, így már magyarul is olvasható *Az utolsó mohikán* nem ifjúsági könyvként, hanem romantikus történelmi regényként. 49

Cooper indiánkönyveit az teszi különlegessé az amerikai irodalomban, hogy az észak-amerikai angol és francia gyarmatok kevésbé tematizált, konfliktusos határvidékének életéről ír, így szövegeinek az irodalmi érték mellett információközlő szerepe is volt. Cooper volt ráadásul az egyik első, aki afro-amerikai és indián alakokat is szerepeltetett műveiben, ráadásul nem leegyszerűsítően és konfliktusmentesen ábrázolja ezeket a figurákat. Indiántörténetei és az ezek közül kiemelkedő *Az utolsó mohikán* pedig azért is fontos, mert a függetlenségi háborút megelőző hétéves háború idején játszódik, ami nemcsak az angol gyarmatok és a franciák közötti harcok és az indiánokkal való törékeny szövetségek időszaka, hanem az amerikai identitás formálódásának egy képlékeny korszaka is, ennek megfelelően a szereplők gyakran beszélnek és elmélkednek is saját identitásukról.

Cooper maga is olyan családba született, amely aktívan alakította a függetlenségi háború utáni Amerika történetét: apja kongresszusi képviselő, több város alapítója. 13 évesen Cooper volt a Yale legfiatalabb hallgatója, de csínytevései miatt eltanácsolták. Később a haditengerészetben szolgált, ekkori tapasztalatait írta meg népszerű tengerésztörténeteiben. Cooper felesége hatására kezdett el írni, első regénye, a Jane Austen stílusában íródott *Elővigyázatosság* után igazán *A kém* című romantikus regényével kezdett ismertté válni, ami a függetlenségi háborúról szól. Világszerte népszerűvé azonban 1823–41 között írt indiánregény-sorozata tette. *Az utolsó mohikán* az egyik legolvasottabb amerikai regénnyé vált a 19. században, és olyanok méltatták, mint Victor Hugo és Balzac, Mark Twain viszont halála után nagyon éles kritikával illette Cooper szövegeit, klisésnek, szószátyárnak tartotta őket, karaktereiket pedig sablonosnak.

Az utolsó mohikán 1757-ben játszódik, amikor az angol és a francia felek nemcsak egymással harcolnak, hanem az indián törzsek között is ellenségeskedést szítanak. A történet szerint Duncan Heyward őrnagy az Edward erődből kíséri a William Henry erődben szolgáló Munro alezredes lányait apjukhoz. Kalandok sorozatán át érnek el céljukhoz, majd a történet egyik csúcspontja az erődöt feladó és elvonuló angolok brutális lemészárlása, miközben az irokéz Magua bosszúból elrabolja Munro lányait, akiknek a tragédiával végződő kiszabadítása szintén fordulatos.

Ha az újonnan kiadott szöveget összehasonlítjuk a Móra Ferenc Kiadó gondozásában megjelent regénnyel Réz Ádám átdolgozásában, akkor azt látjuk, hogy a rövidebb változat egy olyan kalandos történet, ahol elsősorban az akció kerül előtérbe, ami pedig ehhez nem volt feltétlenül szükséges, az kimaradt. Szerkezetileg feltűnő, hogy a fejezethatárok más-
50 góvá esnek, illetve kikerültek a fejezeteket megelőző irodalmi mottók, ahogy pár tájékozottságot és Biblia-ismeretet igénylő kulturális utalás is. Egyébként általában elmondható, hogy a teljes kiadásban már meglévő szövegdarabok részben az amerikai tájat, részben a szereplők karaktereit, viszonyait árnyalják tovább. Utóbbival kapcsolatban a szövegre például általánosan jellemző az, hogy az új fordításban a szereplők nem tegeződnek annyit, így nem érzékelné olyan bensőséges és minden mentalitásbeli, illetve kulturális különbséget áthidaló barátságos viszonyt közöttük. Ugyan az átdolgozott verzióban is van utalás konfliktusokra (elsősorban akkor, amikor az indiánok és a fehérek közötti egyenlőség kérdése vetődik fel), de a teljes szövegben sokkal kitapinthatóbb a feszültség a borszín, illetve a telepések gyarmatosító politikája miatt. Utóbbi elsősorban Súlyomszem és az őrnagy között jelent feszültségforrást, a felderítő Heyward szemére is veti, hogy a telepések elűzik a földjükről a jó indiánnak számító delavárokat.

Szintén feltűnő különbség, hogy a tájleíró részeket igencsak meghúzták az átdolgozásban, ezek azok a szövegrészek, amelyekről feltételezhetjük, hogy a fiatal olvasók unalmasnak találnák őket. A tájleírás azonban szerves része Cooper regényének, aki a Bőrharsnya-sorozat többi részében is feltűnően nagy hangsúlyt helyez az ember és a természet együttélésére, a természeti erőforrások kímélésre és okos használatára, elítéli az őserdőt fellármázó katonákat és a települések terjeszkedését az őserdő kárára. Ebből a szempontból nagyon fontos az a szempont az olvasás során, hogy Cooper – akinek korában még élő tapasztalat volt az őslakosok kiszorítása – önmaga és családja is része annak a terjeszkedésnek, amit elítél. Így az is megkockáztatható, hogy a szövegeken keresztül saját nemzedéke számára is próbálja elmesélhetővé tenni azt, amihez amúgy ambivalenciával viszonyul. A tájleíró részek nélkül az atmoszféra nagy része elveszik, a rövidebb verzióban az olvasó elé táruló kép pixeles, a teljes kiadásban viszont élesen kirajzolódik az a táj, amely előtt a történet nem játszódik, hanem amelyben a szereplők benne élnek.

Az utolsó mohikán legfontosabb szereplői Natty Bumppo, azaz Súlyomszem, a mohikán Chingachgook és fia, Uncas, a William Henry erődöt védő Munro alezredes és Duncan Heyward őrnagy, az irokéz Magua, az énekmester David Gamut és a két lánytestvér, Munro lányai, Alice és Cora. Cooper regényeiben a nőalakok nem túl sokrétűek, talán épp Cora lehetne a kivétel, a férfiidentitás – ami összekapcsolódik az amerikai és indián identitással –

viszont sokféle formában megjelenik, így érdemes ezeket az alakokat sorra venni.

Az indiánregények Natty Bumppo különböző életszakaszaiban játszódnak, *Az utolsó mohikán*ban Sóllyomszem már egy sokat tapasztalt, az indiánok és a fehérek között magát egyként kiismerő alakként lép fel. A leginkább kívülálló ő: fehér, de a delavár indiánok között nevelkedett, felderítőként az angolok mellett harcolt, de a mohikánokkal járja az erdőt, akiket azonban szintén némi távolságtartással, kívülről szemlél. Az indián életforma felvételével a természetbe kivonulva él a civilizáción kívül, mégis két kultúra határán. Az elbeszélő őt használja elsősorban, hogy fordítson a két kultúra között vagy a szereplők vagy az olvasók számára.

Az ifjúsági átdolgozás egyik feltűnő hiányossága a szereplők és kimondottan a felderítő istenhitének elmosása, aminek a Kádárkorszakban ideológiai okai lehettek. (Ez alól kivétel az énekmester David Gamut, aki viszont inkább komikus, kevésbé komolyan vehető figura, akire a többi szereplő is inkább félkegyelműként, a vadonban hasznavehetetlen emberként tekint.) Cooper mélyen vallásos volt, az epizkopális egyház tagja, az Istenben való hit és a túlvilág képzelete pedig meghatározza szereplői gondolkodásmódját is. Amikor Gamut és Sóllyomszem a sorsról beszélgetnek, az átdolgozásban csak annyi derül ki, hogy Sóllyomszem nem gondolja azt, hogy egy fensőbb hatalom által előre elrendelt a sors. Az eredeti szövegből azonban kiderül, hogy ő sem teljesen az istenhitet veti el, hanem azt, hogy Istent könyvek segítségével kell megérteni, szerinte a vadonban nyilvánvaló az Úr hatalma, és elmélkedik arról is, hogy a fehérek és az indiánok ugyanabba a mennyországba kerülnek-e. A többi szereplővel ellentétben – akik jól beazonosíthatóan keresztények –, Sóllyomszem hite inkább tűnik egyfajta természeti vallás és a kereszténység keverékének.

A két mohikán, Chingachgook és Uncas a „jó vadember” alakját testesítik meg, akik hősiések, bátrak, őslakosok, mégis nemes vonásokkal rendelkeznek, külsőre pedig az antik kultúra emberalakjait idézik. Ráadásul rokonaik a delavároknak, akik nem igazán vesznek részt a harcokban. Békés nép, akiket asszonyoknak csúfolnak az irokézek, ami arra is utal, hogy a harcra készség az, ami mércéje lehet a férfiasságnak az őslakos kultúrában. Cooper azonban ettől eltérő koncepcióját adja a maszkulitásnak és inkább az önkontroll, az igazságosság és a gyengék védelmét kapcsolja hozzá, tehát klasszikusan lovagias, inkább az európai kultúrához köthető jellemzőket köt a jó indiánokhoz. Uncas ráadásul fogékony az európai telepések viselkedésmintáira, főleg, ami a nőkkel való bánásmódot és előzékenységet illeti.

Cooper azonban az apa-fiú párost árnyaltabban festi le, nem teljesen makulátlanok ők sem. Sólýomszem például többször elmondja, hogy a skalpolás indián szokás, és nem is lepődünk meg, amikor az ellenséges irokézeket

52 Chingachgook megskalpolja – akkor azonban igen, amikor miután rászednek egy amúgy barátságos francia katonát, utána megy és megöli, ami csak a teljes változatban szerepel. Az a brutális jelenet is csak az új kiadásban olvasható, amelyben a lányok kiszabadítása után Sólýomszem sorra leszúrja a földön fekvő embereket, Chingachgook pedig megskalpolja őket. Összességében Cooper rendkívül pontosan próbálja kimérni, hogyan jelenítse meg az őslakosokat, Chingachgook és Uncas alakjai azonban nem az amerikai identitás letéteményeseit jelentik, hanem a „jó vadember” figurája mellett egy eltűnő kultúrát képviselnek elsősorban, illetve a civilizációtól távol élő, független, szabad ember megtestesítői is ők Sólýomszemmel együtt, akik számára azonban ez a szabadság egyre fenyegetettebbé válik.

A mohikánokkal szemben Magua a „rossz vadember” képviselője: a bosszú hajtja, kegyetlen és vérszomjas, az elbeszélő azonban vele szemben is próbál szimpátiát kelteni azzal, hogy elmeséli, Maguát alkoholizmusa miatt kínozták meg Munro. Ennek fontos eleme, hogy az alkoholt a telepések tervesszítették el az indiánok között, így a felelősség és az érintetlen kultúra megromlása ismét a telepésekre tolódik.

Munro ezredes és Duncan Heyward képviselik a civilizált embert, velük kapcsolatban fontos, hogy mindketten skót származásúak, azaz az angolok által nekik is lehet azzal kapcsolatban tapasztalatuk, hogy milyen elveszteni a függetlenséget. Ez alapvetően nem jelenti azt, hogy a regény két skót szereplőjének ellenérzései lennének az indiánok kiszorításával kapcsolatban, mégis hozzátesz a két karakterhez. Főleg a francia parancsnokhoz, Montcalmhoz képest jelenik meg, hogy miben befolyásolhatta az indiánokhoz való attitűdjüket a függetlenség elvesztése: míg Montcalm lenézi indián harcosait, addig Munro és Heyward bizalommal fordul a szövetséges indiánokhoz a lányok megmentésekor. Ráadásul Heyward a harcok során nemcsak sokat tanul az indiánoktól, hanem sokat visszavesz rasszizmusából is.

Bármennyit is beszélnek saját előítéletekről és próbálják alakítani azokat a szereplők, illetve bármennyire is szimpátiát kelt az elbeszélő az indiánokkal szemben, a különböző bőrszínű emberek keveredése tabu, és a nem indián szereplők ki is fejezik gyakran, hogy nem tartják magukkal egyenlőnek az őslakosokat. Például Sólýomszem ugyan az indiánokat imitálja, büszke arra, hogy fehér. Munro pedig nagyon szereti Cora lányát, de szégyelli bevallani, hogy anyja színesbőrű. Amikor Heyward megtudja, hogy ki volt Cora anyja, magában bevallja, hogy előítélettel tekint rá, így magától értetődő, hogy a szőke Alice-be szeret bele, aki a regény legérdekeltebb, legegységibb alakja.

Az olvasó érzékelheti ugyan a Cora és Uncas közötti vonalmat, ami Cora nem fehér származása miatt jöhet szóba, a teljes változatban a kettőjük közös túlvilági élete a temetési beszédükben is szóba kerül. Cora és Uncas halála megakadályozza a kettőjük közötti közösség létrejöttét, pedig teoretikusan etnikailag ez a páros lehetne az amerikai identitás egyik 53 alapformája. Cora hasonlóan kívülálló, mint Sólyomszem, különbség köztük, hogy utóbbi kulturálisan azonosult egy európai kultúrán kívül eső közösséggel, míg Cora származásánál fogva kerül a kívülálló helyzetébe. Nem véletlen, hogy ő az, aki kioktatja Heywardot arról, hogy nem a bőrszín számít. Az Uncas–Cora-páros helyett azonban Heyward és Alice lehetnek azok, akik megtestesítik azokat az amerikaiakat, akik a jövőben építői lehetnek a függetlenné váló gyarmatoknak Cooper világában: fehérek, de megértéssel és szimpátiával viszonyulnak az indiánokhoz, akikkel kapcsolatban személyes tapasztalatuk is van. Talán ez az a téma, ahol a mai olvasót a leginkább kidobhatja magából a könyv.

De miért is lehet érdekes egy olvasó számára Cooper regénye 2019-ben? Például azért, mert fordulatossága mellett humora miatt még most is szórakoztató, a társadalmi konvencióktól távol, a vadonban élő önálló, szabad, magányos hősök sem vesztek vonzerejükből. Ráadásul ma is aktuális a rasszizmus és az egyenlőség problémája, ahogy egy idegen kultúrához való viszonyulás módjaira és a korrektségre törekvő narratívára is példát ad, illetve olyan alakokat is felvontat, akik reflektálnak saját előítéleteikre. Emellett a természeti erőforrások észszerű felhasználása és az őserdő kizsákmányolásának elítélése szintén mai témák. Kérdéses viszont, hogy a mai tizenéveseket mennyire fogják meg az indiántörténetek. A *Nagy indiánkönyv* már nem magától értetődően népszerű regényegyüttes, így a teljes kiadás nem is feltétlenül őket célozza. Sokkal inkább egyrészt azokat, akiknek meghatározó olvasásélménye volt *Az utolsó mohikán*, másrészt pedig azokat, akiket érdekel az amerikai történelem egy izgalmas és elsősorban Cooper által tematizált szakasza, amely egy olyan őslakos, független közösség eltűnéséről is szól, amely a mai napig része az amerikai emlékezetnek. (*Park, Bp., 2019*)